

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

*доктор історичних наук, професор
завідувач кафедри історії України
і методики викладання історії*

Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5808-7127>

e-mail: i.raj@ukr.net

[Рец.]: ЦІЛІСНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОДНІЄЇ З ПРОВІДНИХ ГРОМАДСЬКИХ ІНСТИТУЦІЙ В ГАБСБУРЗЬКІЙ ГАЛИЧИНІ [на кн.]: Киричук О., Орлевич І. Львівський Ставропігійський інститут (1788–1914). Роль у суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Інститут релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії. Львів: Логос, 2018. 288 с.

Однією з малодосліджених проблем в українській історіографії до початку 1990-х років була історія національного руху, його інституцій та лідерів ідейного спрямування. Це стосується й австрійського періоду Галичини, коли відбувалося становлення модерної української національної самосвідомості (національне відродження). Український національний рух ХІХ – початку ХХ ст. у радянській історіографії висвітлювали з погляду українсько-російської єдності, вульгаризованого вузькокласового підходу. Прикладом цього стало трактування тогочасними істориками москвофільства (русофільства) крізь призму поширення серед галичан прогресивної російської мови і літератури, хоч загалом його вважали реакційною суспільно-політичною течією. Переосмислення цієї течії, впливу російського чинника на суспільне життя краян на основі неупередженого аналізу архівних матеріалів почалося в другій половині 1990-х років у працях С. Макарчука, О. Сухого, О. Аркуші, М. Мудрого, О. Киричук, І. Орлевич, О. Середи та інших, що розглядали москвофільський світогляд у руслі пошуку національно-політичних орієнтирів у період переходу від середньовічних до модерних уявлень про націю.

Важливою складовою в дослідженні порушеної проблематики стало вивчення інституційного розвитку русофільства (для означення діячів цієї генерації в літературі вживають також назви москвофіли, «общероси» та ін.). Серед найбільш впливових організацій русофільського спрямування був Ставропігійський інститут – єдина (до 1848 р.) світська інституція українців Галичини. Вона відіграла значну роль у суспільно-політичному, релігійному і культурному житті краю кінця

XVIII – початку XX ст. Діяльність Ставропігійського інституту стала предметом вивчення Олександри Киричук та Ірини Орлевич – авторів дисертаційних робіт, захищених в Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича¹. Працюючи над цією тематикою понад 20 років, вони створили індивідуальні монографії і цілу низку статей з історії русофільського руху та русофільських товариств, становлення національної ідентичності українців Галичини під австрійською владою. Автор рецензії був офіційним опонентом кандидатської дисертації О. Киричук, давно стежить за творчим доробком львівських дослідниць, які об'єднали свої зусилля для того, щоб представити узагальнювальне дослідження з історії Львівської Ставропігії.

Нова книжка є доповненим перевиданням монографій І. Орлевич та О. Киричук, що побачили світ у Львові відповідно в 2000 і 2001 рр.² Вона складається з восьми розділів, у яких висвітлено місце і роль Львівського Ставропігійського інституту в суспільно-політичному, культурному та релігійному житті українців Галичини в 1788–1914 рр. – від визнання права Ставропігії на існування на базі Львівського Успенського братства рескриптом австрійського цісаря Йосифа II і до початку Першої світової війни. У першому розділі традиційно розглянуто історіографію і джерела дослідження. У розвитку досліджуваної проблематики виділено кілька етапів: період 60-х років XIX ст. – 1939 р., коли були різні підходи в працях галицьких істориків-русофілів та авторів українофільської орієнтації; вітчизняна історіографія другої половини XX – початку XXI ст.; та зарубіжна історична наука. Основою джерельної бази дослідження, значної за обсягом і різноманітної за характером та тематикою, стали неопубліковані архівні матеріали, листування діячів, мемуарна література, тогочасна преса різних ідейних напрямків, праці сучасників, які полемізували з членами Ставропігії та ін.

Автори ввели в науковий обіг значну кількість неопублікованих архівних джерел з історії Ставропігійського інституту, що зберігаються у Відділі рідкісної книги Львівської національної наукової бібліотеки (далі – ЛННБ) ім. В. Стефаника НАН України, у фондах Львівського музею історії релігії та Львівського історичного музею, а основний їх корпус зосереджено в архіві Ставропігії (129-й фонд Центрального державного історичного архіву України у Львові, далі – ЦДІАЛ України) загальним обсягом понад півтори тисячі справ. Опрацьований О. Киричук та І. Орлевич архів Ставропігійського інституту охоплює широкі кола джерел: нормативно-правові акти державно-адміністративних установ, діловодні документи самого інституту, офіційне листування, фінансову документацію, друковані матеріали (апеляції, прохання, некрологи та ін.), матеріали, що засвідчують піклування про храм, його матеріальне утримання та ін. Основу джерельної бази дослідження, яким є архів Ставропігії, доповнюють численні матеріали інших фондів ЦДІАЛ

¹ Киричук О.С. Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2001. 19 с.; Орлевич І. В. Діяльність Львівського Ставропігійського інституту (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Львів, 2000. 20 с.

² Орлевич І. Ставропігійський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.). Львів: Логос, 2000. 187 с.; Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини XIX – початку XX ст. Львів: Логос, 2001. 152 с.

України та відділу рукописів ЛННБ ім. В. Стефаника. Водночас привертають увагу зміщені в книзі кольорові світліни діячів інституту, печаток та ін.

У монографії, послідовно дотримуючись причинно-наслідкових зв'язків, автори висвітлили трансформацію Львівської Ставропігії у правових та політичних умовах Габсбурзької монархії, що охоплює відносини з державою та Церквою, структуру, особовий склад і принципи самоврядування, фінансово-господарську діяльність інституту. Окремо висвітлено Львівську Ставропігію на тлі національно-політичного руху галицьких українців кінця XVIII – початку XX ст., зокрема ідейно-політичні та світоглядні засади діяльності, що характеризувалися підтримкою русофільської ідеології (хоч наукова полеміка з народовцями до початку 1880-х років не мала антагоністичного характеру), еволюцію ідейних поглядів у бік посилення проросійських симпатій і розкол в інституті в 1908 р. на ґрунті внутрішньопартійних суперечок. Багато місця в монографії приділено участі ставропігійських діячів у церковно-релігійному житті Галичини, що охоплювала патронат над львівським Успенським храмом, опіку над ставропігійським архітектурно-будівельним комплексом, заповіді на користь Ставропігії – організацію поховань, піклування про душі померлих та ін.

Традиційно одним із пріоритетних напрямів діяльності Ставропігійського інституту була видавнича справа, яку розглянуто в окремому розділі. Автори звернули увагу на Ставропігійську друкарню та її видавничий репертуар, що мав здебільшого релігійний характер, світських книг «гражданкою» було відносно небагато, і то тільки з початку 1830-х років. Поступово видавнича діяльність цієї установи все більше втрачала свою важливість для українського суспільства. Проаналізовано зміст науково-літературного органу Ставропігії «Временникъ Ставропігійскаго института», що виходив у Львові з 1864 р. і був джерелом пізнавально-практичної інформації для народу. В окремому підрозділі з'ясовано жіноче питання в трактуванні русофілів на сторінках «Временника». Висвітлюючи реорганізацію братської школи і процес навчання в бурсі, О. Киричук та І. Орлевич наголосили на національно-суспільній значущості культурно-просвітницької роботи Ставропігійського інституту, що з часом змінювалася. Якщо в першій половині XIX ст. він відігравав важливу роль у розвитку недержавної освіти в Галичині, то з початку 1880-х років освітня діяльність Ставропігії занепадала.

Нарешті, в останньому, восьмому розділі книги проаналізовано наукову діяльність Ставропігійського інституту, що понад третину століття була тісно пов'язана з іменем її найвидатнішого представника, історика Д. Зубрицького – «символа і злого генія Ставропігії». Серед послідовників Д. Зубрицького були Я. Головацький, А. Петрушевич, І. Шараневич та ін., їхні наукові дослідження другої половини XIX – початку XX ст. зосереджувалися в ділянці історії, архівознавства, лінгвістики, етнографії тощо. На думку авторів книги, деякі видання «мали б посісти гідне місце серед національних надбань», але були відкинута українською історіографією «разом із категоричним запереченням літератури проросійського спрямування», що домінувала в науковій діяльності інституту. У монографії з'ясовано внесок діячів Ставропігії в пам'яткоохоронну діяльність. Висновки в кінці книги логічно підсумовують результати дослідження, що дає читачам цілісне уявлення про Ставропігійський інститут як «унікальне організаційне утворення», яке довгий час «виступало

виразником і захисником національних прав українського народу» (с. 265), хоч його внесок у національне життя русинів-українців Галичини є неоднозначним.

У рецензованій праці, мабуть, через обмеженість обсягу, не подано списку використаних джерел і літератури, є тільки посторінкові покликання в тексті. Однак книжка зручна для читачів тим, що дає змогу за потреби легко уточнити інформацію з покликань, адже вона побудована на широкій джерельній базі, яку збирали й опрацьовували впродовж тривалого часу. Це відкриває можливості, аргументовано стверджують автори, «для поглиблених студій та переосмислення низки усталених в історіографії стереотипів» (с. 30). Дослідження є значним кроком вперед у вивченні феномену русофільства (москвофільства) в австрійській Галичині завдяки ґрунтовному опрацюванню першоджерел з історії русофільського руху, включаючи діяльність організацій цього спрямування. Узагальнювальне видання О. Киричук та І. Орлевич дає цілісне уявлення про діяльність Ставропігійського інституту, що був впливовою русофільською організацією в окремий історичний період (1788–1914). Книжка буде корисною для істориків, краєзнавців, політологів, усіх, хто цікавиться історією України і становленням модерної української національної самосвідомості.

REFERENCES

Курьчук, О. (2001). *Lvivskyi Stavropihiiskyi instytut u hromadskomu zhytti Halychyny druhoi polovyny XIX – pochatku XX st.* Lviv: Lohos [in Ukrainian].

Курьчук, О. С. (2001). *Stavropihiiskyi instytut u hromadskomu zhytti Halychyny (druha polovyna XIX – pochatok XX st.)* [Stauropean Institute in the public life of Halychyna (second half of the XIX – beginning of the XX century)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Lviv [in Ukrainian].

Orlevych, I. (2000). *Stavropihiiskyi instytut u Lvovi (kinets XVIII – 60-i rr. XIX st.)*. Lviv: Lohos [in Ukrainian].

Orlevych, I. V. (2000). *Diialnist Lvivskoho Stavropihiiskoho instytutu (kinets XVIII – 60-i rr. XIX st.)* [Activities of the Lviv Stauropean Institute (end of XVIII – 60s of XIX century)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Lviv [in Ukrainian].